

УЗБЕКИСТОН ССР СИЁСИЙ ВА ИЛМИЙ
БИЛИМЛАР ТАРҚАТУВЧИ ЖАМИЯТИ

Х. Ш. АБДУСАМАТОВ

филология фанлари кандидати

А Б Д У Л Л А
Қ А Ҳ Ҳ О Р
(Ҳаёти ва ижоди ҳақида)

„Қизил Ўзбекистон“, „Правда Востока“ ва
„Ўзбекистони Сурх“ бирлашган нашриёти
Тошкент — 1957

Ўзбек халқининг атоқли ёзувчиси Абдулла Қаҳҳор совет кишиларининг социализм қуриш учун олиб борган курашларини, коммунизм ғалабаси учун интилишларини ўз асарларида акс эттириб берган, эскилик сарқитларига қарши кучли ўт очган талантили санъаткордир.

Ўзбек совет адабиётини тараққий эттиришда Абдулла Қаҳҳорнинг роли катта. У, Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳ. Олимжон, Ғайратий, Уйғун, Яшин каби ёзувчилар билан бирга ўзбек адабиётига дадил қадамлар билан кириб келиб, уни янги босқичларга кўтаришга фаол қатнашди. Абдулла Қаҳҳор ўзбек совет адабиётининг софлиги, чуқур ғоявийлиги ва юксак бадийлиги учун актив курашди. У курашда чиниқди, камолга етди ва ўз ижодини такомиллаштириб борди.

Абдулла Қаҳҳор ўз асарлари билан халқимизни коммунистик руҳда тарбиялашда, озод Ватанимизга муҳаббат орттиришда, ўтмишнинг жирканч сарқитларига нафрат билдиришда, душманларнинг кирдикорларини очиб ташлашда шонли Коммунистик партиёга ва совет халқига хизмат қилмоқда. Ёзувчи ўзбек совет адабиётини Иттифоқ миқдосига олиб чиқишга ўзининг баракали ҳиссасини қўшган сўз санъаткорларидан биридир. Шу йил сентябрь ойида Ўзбекистон совет жамоатчилиги атоқли ёзувчининг 50 ёшга тўлишини нишонлаб ўтади.

* * *

Абдулла Қаҳҳор 1907 йилнинг 10 сентябрида Қўқон шаҳрида темирчи оиласида туғилди. Совет ҳокимияти-

нинг дастлабки йилларида ёш Абдулла болалар уйида тарбияланди.

○ У 1922 — 24 йилларда Қўқон педагогика техникумида ўқиди. 1924 йилнинг май ойида комсомол сафига қабул қилинди. Абдулла Қаҳҳор Қўқон шаҳар комсомол комитетида ҳисобот бўлимининг мудирини бўлиб ишлади. У жамоат ишларида актив қатнашади. Абдулла ўз билимини ошириш мақсадида 1925 йилда Тошкентга кўчиб келиб, шу йили САГУнинг ишчилар факультетига ўқишга кириди. Бу факультетни 1929 йилда битиради. Айни замонда А. Қаҳҳор «Қизил Ўзбекистон» газетасида санъат ва адабиёт бўлимининг мудирлиги вазифасини ҳам бажарди.

Абдулла Қаҳҳор 1929 йилда «Янги Фарғона» газетасининг масъул секретари ҳамда бўлим мудирини вазифасини адо этди. У, бир йилдан сўнг яна Тошкентга қайтиб, 1930 йилда САГУнинг педагогика факультетига ўқишга кириди. Ёзувчи 1933 йилда А. С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт илмий-текшириш институтининг аспирантурасига қабул қилинади. У, бу ерда 1935 йилгача илмий-текшириш иши билан шуғулланади. Айни замонда, 1934 йилдан бошлаб «Совет адабиёти» журналининг масъул секретари бўлиб ишлади. Шу йили у Ўзбекистон ёзувчилар союзига қабул қилинади. Абдулла Қаҳҳор 1938 йилдан бошлаб Ўзбекистон Давлат нашриётида редакторлик ва таржимонлик қилади.

Абдулла Қаҳҳор техникум ва рабфакда ўқиб юрган чоғларида адабиётга жуда ҳам қизиқиб, зўр ҳавас билан ижод эта бошлайди.

Ёш ёзувчи илк даврдаги ижодида (1924 — 1929) кичик ҳажмли сатирик асарлар ёзишга кўпроқ аҳамият беради. У «Гулёр», «Яланг оёқ», «Норин шилпиқ», «Мавлон куфур» ва «Ниш» тахаллуслари билан «Муштум», «Ер юзи» журналларида, «Янги Фарғона», «Қизил Ўзбекистон» газеталарида бир қанча фельетон, ҳикоя, шеър ва хабарлари билан қатнашди.

Ёзувчи «Салла тўн», «Эшоннинг бошларидан ўтганлари», «Ўзинг шифо бер», «Чора», «Ой куйганда» ва бошқа фельетон ва шеърларида эски дунё вакиллари — реакцияон руҳонийлар ва текинхўр бойларнинг ифлос, ярамас кирдикорларини, эскилик сарқитларини очиб ташлайди, уларга қарши кучли нафрат билдиради. Лекин унинг

илк асарларининг кўпчилиги ғоявий томондан саёз, бадиий жиҳатдан эса бўш эди.

Адиб ҳаётни чуқур ўрганишга, бадиий маҳоратни эгаллашга, социалистик реализм принциплари билан тўла қуролланишга зўр бериб ҳаракат қилди. У улуг рус халқи адабиётини ҳамда ўзбек ёзувчиларининг энг яхши асарларини қунт билан мутолаа қилди. А. Қаҳҳор классиклардан бадиий маҳоратни ўрганди.

Абдулла Қаҳҳор мамлакатимизда социализм ғалабаси даврида самарали ижод этди, унинг ижоди ўсиб, шаклланди.

Ёзувчининг биринчи жиддий муваффақиятини «Қишлоқ ҳукм остида» (1932) ҳикоясида яққол кўраимиз. Ҳикояда автор ўзбек қишлоқларидаги колхоз тўзуми ва унда юз берган кескин синфий курашни тасвирлайди. Қишлоқларни социалистик коллективлаштиришнинг моҳияти, даврнинг руҳи ва мазмуни асарда маълум даражада ўз аксини топади:

Автор ер-сув ислоҳоти вақтида мол-мулкидан ажралган, колхоз тузумининг ашаддий душманлари қулоқ ва реакцион руҳонийларни Абдуҳад Қори, Раҳимберди Махсум образларида усталик билан гавдалантирди. Автор муштумзўрларнинг типларини ҳаққоний чизиб, уларнинг маккорлиги, мунофиқлигини ёрқин очиб беради.

Совет кишисининг ижобий образи армия сафида тарбия кўриб, чиниққан халқ ва давлат учун астойдил хизмат қилган, қийинчиликлардан кўрқмайдиган колхоз раҳбари Утбосар типни орқали кўрсатилди. Қаҳрамоннинг юксак олижаноб фазилатлари — ватанпарварлиги, мардлиги, дўстларга меҳрибонлиги, душманга нисбатан шафқатсиз нафрати кураш процессида намоён бўлди.

Утбосар давлат, колхоз мулкани кўз қорачиғидай сақлайдиган жонкуяр раҳбар. Автор муштумзўрлар томонидан колхоз омборига ўт қўйилган пайтда Утбосарнинг ўтни ўчириш учун кўрсатган жонбозлигини зўр пафос билан тасвир этади: «Утбосар чақмоқдай — ҳали у ерда, бу ерда, ҳали томда тунукалар орасида, ҳали аланга уриб турган. уй ичида команда бериб юрар эди. Бу дамда Утбосар колхознинг раиси эмас, қизиган фронтда қўмондон, бу ўзини ўтга урганлар колхозчилар эмас, сadoқатли, итоатли аскарлар эдилар».

Абдулла Қаҳҳор ўз асарларида ранг-баранг ҳаётни

чуқурроқ ва бадий формада кўрсатишга муяссар бўлди. У 30-йилларда 50 га яқин ҳикоя ва фелъетонлар ёзди.

Новеллист асарларининг темаси воқеликнинг турли томонларини — оғир ўтмиш ҳаётни, кишилар онгида сақланиб келаётган феодализм сарқитларини ва ҳозирги қувноқ турмушни, мамлакатимиздаги ўзгаришларни ўз ичига қамраб олади.

«Анор», «Ўғри», «Томоша боғ», «Бемор» ва бошқа ҳикояларда ўтмишдаги меҳнаткашларнинг оғир турмуши, амалдорларнинг оч кўзлиги, айёрлиги, муттаҳамлиги, мунофиқлиги ёрқин чизиб берилади. Автор камбағал меҳнаткашларни ўтмишдаги ҳукмдорларга қарши қўйиб, уларнинг камтарлиги, софлиги, адолатлигини кўрсатади. А. Қаҳҳор ўз асарларида ўтмишнинг ҳаққоний картинасини ёритиб, китобхонларда эксплуататорлик тузумга нафрат туғдиради, ҳозирги қувноқ, овоз ҳаётга муҳаббат орттиради.

Бу циклдаги ҳикоялар ичида «Ўғри» асари мазмун ва бадий томондан диққатга сазовордир. Ҳикояда Қобилбобо орқали содда ва софдил, амалдорларга ишониб, улар томондан алданган камбағалнинг типик образи яратиб берилади. Қобилбобо икки томонлама бахтсизликка учрайди. Биринчидан у ҳўкизини ўғирлатган бўлса, иккинчидан уни топиш учун зўр бериб ҳаракат қилиб бор-йўғидан айрилади. Ҳўкизини излаб топиш мақсадида Қобилбобонинг элликбоши, амин, приставлар даргоҳида сарсон бўлиши, улар томонидан қаттиқ алданиши, уларнинг пора талаб қилишлари ҳикояда моҳирона тасвирланади.

Асарда амалдорлардан бўлган элликбоши, амин, пристав ва пахтафурушнинг ярамас кирдикорлари, муттаҳамгарчиликлари, эзувчи табақанинг социал моҳияти очиб берилади. Ўтмишдаги эксплуататорлар томонидан камбағал халқнинг таланиши, ҳуқуқларининг поймол этилишини кўрсатиш асар ғоясининг асосини ташкил этади.

Жамиятнинг ривожланишига қарши турган ҳар қандай тўсиқларни, илғор сиёсий, иқтисодий, эстетик ғояларга қарама-қарши бўлган, ёки мос тушмаган, уларни амалга оширишга ҳалақит берган барча хатти-ҳаракатларни ва салбий шахсларни фош қилишда А. Қаҳҳорнинг таланти ёрқин намоён бўлди.

У «Бошсиз одам», «Афлотун муҳаббати», «Рақиб», «Рўдапо», «Қанотсиз читтак», «Йиғлатган кулги»,

«Ошиқ», «Мунофиқ», «Майиз емаган хотин», «Санъаткор», «Адабиёт муаллими» ва бошқа талай кичик ҳикояларида мараз, иллат, ярамас, чириган нарсаларни, камчиликларни, кишилар фаолиятидаги адашишлар ва хатоларни, уларнинг характерларидаги нуқсонларни — гўллик, калтафаҳмлиқ, анқовлик, ўжарлик, кибрлик, қўполлик, лаганбардорлик ва бюрократликни қаттиқ қоралайди, улар устидан кулади, сатира қамчиси билан савалайди.

«Кулги—улуғ иш,—деб ёзган эди буюк рус сатириги Н. В. Гоголь,—у кишининг на ҳаётини, на мулкини олади. Лекин унинг олдидан айбдор ўзини худди боғланган қуёндай ҳис қилади»¹.

Талантли прозаик ўз ҳикояларида кишиларнинг кулгисини ва қайғусини ифодаловчи юмор ва сатирадан усталлик билан фойдаланди. Унинг асарларида нуқсонларга эга бўлган, кулгили хатти-ҳаракатлар қилган, ҳар бир сўзидан тентаклик, лаганбардорлик, енгилтаклик, ифвогарликнинг ҳиди бурқсиб турган Фахриддин, Фазилат, Набигул, Низомиддинов, Норқўзи, Бадалжон, Боқижон кабилар устидан моҳирлик билан кулинади. А. Қаҳҳорнинг моҳирлиги шундан иборатки, унинг ҳикояларида персонажларнинг кулгили аломатлари сунъий равишда берилмасдан, балки уларнинг ички мазмунидан, характерларнинг моҳиятидан келтириб чиқарилади.

Бу жиҳатдан «Бошсиз одам» ва «Майиз емаган хотин» ҳикоялари айниқса диққатга сазовордир.

Автор «Бошсиз одам» ҳикоясида лапашанг, нодон, калтафаҳм, ўзгаларнинг қўлида қўғирчоқ бўлиб ўйнайдиган кишини кучли сатира найзасига олади.

Бу ҳикояда Фахриддин типидан ана шундай одамлар берилади. Фахриддин ёшлигидан ношуд, ҳеч бир ишга қобилиятсиз ҳолда ўсади. Бўшанг ва гўл йигит 22 ёшда бўлса ҳам: «... битта тешани ўтга солиб бировнинг ярим тангасини ололмайди». Фахриддиннинг нўноқлиги туфайли унинг учун отаси жавоб бериб юрарди. Турмушда кишилар билан муносабатни, муомалани билмайдиган Фахриддиннинг характери моҳирона тасвирланади. Бу жиҳатдан унинг касалхонада ётган хотинини кўргани борганидаги диалог характерлидир: «Касалхонага бориб тўғри келган эшикка кириб кетаётганда битта хотин қай-

¹ «Н. В. Гоголь о литературе», ГИХЛ, М., 1952, 86 бет.

тарди, олиб бориб бир курсига ўтқазиб қўйди. Шу билан у хотин дом-дараксиз бўлиб кетди. Икки соатдан кейин яна бири келди-ю, Фахриддинга индамай яна бир уйга кириб кетди. Бир соат чамаси ўтгандан кейин бири чиқиб Фахриддинни имлади. Фахриддин кирганда Меҳри уйку-да экан. У, секин ёнига борди.

— «Эй, ҳай! Яхшимисан... ҳай!

Меҳри уйғонди ва секин:

— Келинг... — деди.

— Яхшимисан... уйда сен йўқ, дадам қийналиб қолди-лар. Дадам бориб кўриб келгин, дедилар.

— Кундан-кун баттар бўлган эдим... олиб ташлаш-ди... Нақ ўла ёздим...

— Ҳайрият.

— Кўрдим, боши йўқ...

— Майли-ли—деди Фахриддин чўзиб.

Кейин нимадандир, у кула бошлади»

Бу эпизодда автор турмушда қобилиятсиз бўлган «бошсиз одам»ларни жонли сатира бўёқларида кўрсатиб, оиладаги эскича тарбияни қаттиқ қоралайди.

«Майиз емаган хотин» ҳикоясида ёзувчи жамоат иши-га қатнашувчи ишчи, хизматчи хотин-қизлар устидан иғво тарқатиб юрган, уларнинг ишламасликка ва паранжи ёпинишга тарғиб қилган эски руҳдаги кишиларни фош қилади. Автор бу ғояни маҳорат билан Норқўзи ва унинг хотини образида гавдалантиради. Мулла Норқўзи «шариатдан юз ўгирган» хотинларни ҳақоратлаб, уларни бузуқликда айблар эди. Очиқ хотин-қизларнинг ҳар бир ҳаракатидан ахлоқсизликнинг аломатларини топишга уринарди. У, аёл кишининг эркакка қўл бериб сўрашишини, ўғил боланинг қизга майиз беришини гуноҳ деб биларди. Норқўзи «етти қават парда ичида» ўтирган, «номоз» ўқийдиган, «тўпигидан юқорисини овраг ҳисоблаб, жияки иштон» киядиган, аэропандаги «номаҳрам»га ўзини кўрсатмайдиган хотинини уларга қарши қўйиб, уни «фаришта» деб ҳисобларди.

Бу «орли», «номусли» хотин ҳақиқатда эса бузуқ бўлиб чиқади. Хотиннинг ўз эри олдида қўлга тушиб шарманда бўлишини автор жонли қилиб чизиб беради. Ёзувчи Норқўзининг янги ҳаётга ғаразли қарашларини, зарарли хулқ-атвори, одати ва ўжарлигини сатира тигига олади.

Сири фош бўлгандан кейин ҳам, Норқўзи ўзининг

сўзини маъқул қилишга уринади. Автор майда деталлардан усталик билан фойдаланиб, уларни умумлаштириб, асарнинг ғоявий бадиий даражасининг юксак бўлишига эришган.

У, «Кўр кўзнинг очилиши» ҳикоясида гражданлар уруши давридаги курашни, «Мирза» асарида мамлакатимизда саводсизликнинг тугатилганлигини, «Ўжар» ҳикоясида ёш, янги авлоднинг онгини тез суръатлар билан ўсиб боришини, «Невара», «Тўй» асарларида ўтмиш билан ҳозирги замонни солиштириб, янги тузум афзаллигини, қувноқ ҳаётни, «Жонфигон» асарида эса илғор кишиларнинг ёрдами билан ишەқмас, безорининг тузалишини ифода этади.

Бу ҳикоялар ичида алоҳида ажралиб турадигани «Кўр кўзнинг очилиши» асаридир. Ёзувчи Аҳмад полвонда камбағаллар ичидан чиққан жасур, кўрқмас, ватанпарвар кишининг образини яратади. Аҳмад полвон совет халқининг асл фарзанди сифатида мамлакатимиз душманларини тор-мор қилишда ~~Совет Армиясига~~ ердан беради. У кўрбошининг ўнг қаноти булган вазир Исҳоқ афандини болта билан чоғиб ташлайди. Бунинг учун кўрбоши унга жуда қаттиқ азоб бериб, уни сўйдирмоқчи бўлади. Лекин Аҳмад полвон қандай қаттиқ қийинчиликларга тушиб қолмасин, қандай оғир шароитда бўлмасин ўзини йўқотмайди, таслим бўлмайди. Аҳмад полвон ўзининг бахтли ҳаёт йўлида қурбон бўлажаги муқаррар эканлигини билгани ҳолда, босмачиларга зарба беришга ва уларнинг орасини бузишга ҳаракат қилади. У, вақтдан фойдаланиб кўрбошининг бошини тош билан уриб ёради. Аҳмад полвон образида гражданлар уруши даврининг асл кўрқмас қаҳрамони ўз ифодасини топади.

Шу нарсани ҳам қайд қилиб ўтиш керакки, бу даврда Абдулла Қаҳҳор жиддий ғоявий нуқсонларга эга бўлган ҳикоялар ҳам ёзди. «Қотилнинг туғилиши», «Қийгиз этикча» асарларида совет воқелиги бирмунча бузиб тасвирланади. Унинг баъзи ҳикоялари бадиий томондан бўш («Олам яшаради», «Икки қонун»). Лекин ёзувчи ўз ижоди устида қунт билан ишлаб, нуқсонлардан қутила борди.

Санъаткор-ёзувчи бадиий маҳоратини такомиллаштириб бориб, ўз ҳикояларида пухта сюжет тузишга ва қаҳрамоннинг характерини тўла очиб беришга интилади. У, композиция ва сюжетни ихчам қилиб ишлади, конфликтни кескин ва ўткир ҳолда берди, аниқ, ширали

бадий тил билан асарлар ёзди. Буни унинг кўпчилик ҳикояларида яққол кўрамиз.

А. Қаҳҳор йирик, моҳир новеллист сифатида кенг халқ оммасига танилди, унинг ҳикоялари шуҳрат қозонди.

А. Қаҳҳор бу даврда «Сароб» (1937 йил) номли йирик бадий полотно ҳам яратди.

Асарда ўзбек жадид-буржуа идеологияси-миллатчиликнинг моҳияти очиб ташланади. Романда Муродхўжа домла, Салимжон, Аббосхон, Ёқубжон, Муҳаммадражаб, Мирза Муҳитдин ва бошқа салбий образлар моҳирона чизиб берилади. Автор душман лагерининг вакилларини кенг ва чуқур ифодалади. Бу типларда миллатчиларнинг маккорлиги, айёрлиги, уларнинг совет тузумига қарши зимдан кураш олиб боришлари реалистик гавдалантирилади.

Асарда Муродхўжа домла ва унинг оила аъзоларининг характерлари усталик билан берилган. Муродхўжа домла контрреволюцион қора кучларнинг вилоят марказий комитетига раҳбарлик қилади, у Совет ҳукуматига ҳар қандай йўллар билан қарши курашади. Шунингдек, домланинг шахсий ҳаётидаги ярамас томонлари романда ўз ифодасини топган. Домла Раҳимжон Саидийни ўзига куёв қилар экан, у орқали бойлик орттиришни ўйлайди. Унинг хотини ва қизи типлари орқали катта ер эгаси—савдогар хонадонининг оч кўзлиги, тамагарлиги ҳамда ахлоқсизлиги умумлаштириб тасвирланади.

Асардаги салбий образлардан бири бўлган Салимжоннинг хатти-ҳаракатларида, унинг ўз синглисини Саидийдан ҳам бойроқ Мухторхонга зўрлаб бериш мақсади остида бойлик, амал ва шахсий манфаат учун кураш ётганини ёзувчи ишонарли қилиб кўрсата олган.

Романда бош қаҳрамон Саидийнинг образи, унинг психологияси дуруст чизиб берилади. Унинг фаолияти бошқа персонажларнинг хатти-ҳаракати билан боғлиқ ҳолда акс этирилади. Саидий билан Мунисхон ўртасидаги муҳаббат ва унинг Сорахон билан бўлган муносабатлари ҳам асарда зўр маҳорат билан ифодаланган.

Роман бундай ижобий томонлари билан бирга, хато ва камчиликларга ҳам эгадир. Асарда ижобий образлар юзаки, хира чизилган, совет воқелиги эса айрим ҳолларда бузиб кўрсатилади.

Маълумки, 20-йилларда совет кишилари халқ душманлари бўлмиш — реакцион руҳонийларга ва буржуа

миллатчиларига қарши кескин синфий кураш олиб бордилар. Бу кураш совет халқидан катта қурбонларни талаб қилди. Бу тарихий фактлар асарда етарли равишда ўз бадий ифодасини топмайди. Асарда салбий типларга кўп аҳамият берилиб, ижобий қаҳрамонлар авторнинг диққатидан деярли четда қолади. Ижобий қаҳрамонлар Эҳсон, Кенжа, Саримсоқ, Шафрин, Иброҳимовлар бадий томондан нурсиз, саёз тасвирланган. Булардан биронтаси ҳам тўлақонли образ даражасигача кўтарилмаган. Романда ижобий персонажларнинг роли деярли сезилмайди. Бир-бирига қарама-қарши икки куч ўртасидаги кураш, конфликт асосан бир томонлама, тасвирланди. Душманларни тор-мор қилишда, жамиятимиздаги салбий воқеаларни йўқотишда совет кишиларининг кўрсатган жонбозликлари, қаҳрамонона курашлари асарда тўла акс этмайди.

Романнинг яна катта камчилиги шундаки, унда совет жамиятидаги бутун ғалабаларимизнинг ташкилотчиси ва илҳомчиси бўлган Коммунистик партиянинг халқ курашига раҳбарлиги берилмаган. Ваҳоланки, ички душманларга қарши аёвсиз синфий курашда, эксплуататорлар устидан ғалаба қозонишда партиянинг раҳбарлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Совет воқелиги ва социалистик жамиятнинг Саидийдек иккиланувчи, беқарор шахсларга таъсири, уларни тарбиялаб тўғри йўлга солиб юборишдек олижаноб ишн ёзувчи эътиборидан четда қолади. Саидий образини талқин қилишда автор чалкашликларга йўл қўяди.

Сўнгги йилларда ёзувчи романи қайтадан ишлади. Бу романнинг янги варианты тезда китобхонга тақдим қилинса керак деб ўйлаймиз.

Абдулла Қаҳҳор урушдан олдинги беш йилликлар, мамлакатда социализм қурилиши ғалабаси даврида катта ижодий йўлни босиб ўтди. У. йирик ва уста новеллист сифатида танилди. Абдулла Қаҳҳор ўзбек совет адабиётининг пешқадам ёзувчилари сафидан ўрин эгаллади.

* * *

Абдулла Қаҳҳор Улуғ Ватан уруши даврида барча совет ёзувчилари каби ўз ижодини ҳарбий изга солди, коммунистик ғояларнинг жўшқин куйчиси бўлиб хизмат қилди. У совет кишиларининг фронтдаги ва меҳнатдаги қаҳрамонликларини, жонбозликларини, юксак ватанпарварликларини зўр эҳтирос билан тараннум этди.

«Олтин юлдуз» повести ва «Дардақдан чиққан қаҳрамон» ҳикоясида ўзбек жангчиларининг бошқа қардош халқлар билан бир жон, бир тан бўлиб, умумий душманга қарши олиб борган курашлари ифодаланади.

Автор «Олтин юлдуз» повестида фронт картинасини кенгроқ чизиб берган, ундаги қийинчиликлар, мудҳиш воқеаларни рўй-рост кўрсатган. Асарда Совет Иттифоқи Қаҳрамони Аҳмаджон Шукуров фаолияти ва жангдаги мардлиги батафсил ҳикоя қилинади. Юксак ватанпарварлик, душманга кучли нафрат, дадиллик, ботирлик, дўстларга меҳрибонлик, давлат манфаатини юқори қўйиш каби фазилатлар Шукуровда мужассамлантирилади.

Аҳмаджон образи бўялмасдан ҳаққоний равишда кўрсатилади. У бирдан вояга етган қаҳрамон бўлиб қолгани йўқ. У ҳарбий хизматда бўлганда, дастлабки пайтларда айрим масалаларга юзаки қарайди, уларнинг моҳиятини англай олмайди, ўринсиз хатти-ҳаракатлар қилади. Армияда интизомнинг характерини тушунмаган, ундаги тартиб ва қонунни билмаган, урушнинг туб маъносини ажратмаган, милтиқни тўғри кўтара олмаган Аҳмаджон машғулотда, жангда дўстларининг ёрдами билан чиниқиб, ҳарбий таълимни аъло даражада эгаллаган пулемётчи бўлиб етишади.

Аҳмаджон Шукуровнинг бутун хаёли, орзу-тилагини совет Ватанини ҳимоя қилиш, уни тўла равишда немис-фашистлардан озод этиш эди. Ўзининг гўзал мамлакатини вайронликка айланишига, унга бахт берган Октябрь социалистик революциясининг ютуқларини яқсон бўлишига, она юртининг, хотин-болаларининг қулликка тушишига Аҳмаджон асло чидаб туролмас эди. «Мен, — дейди Аҳмаджон Бўтабой билан қилган суҳбатида, — совет даврида кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман... Агар ўғлимнинг пешонасида кўчадан немис (автор бу ерда немис-фашистни кўзда тутди — Ҳ. А.) ўтганда икки букилиб туриш бўлса, немис бу томонга менинг ўлигимни босиб ўтади».

Аҳмаджон фронтга боришга, душмандан қасос олишга интилди.

Бу олий ва юксак мақсад кўп совет кишилари каби Аҳмаджон Шукуровни ҳам мисли кўрилмаган қаҳрамонлик ва мардлик кўрсатишга илҳомлантирди.

Аҳмаджон Шукуров Совет Армиясининг ҳақиқий жангчиси сифатида қуролдош дўстлари билан бирга дадил ҳаракат қилади. Ўз шахсий ҳаётини ва тақдирини Ватан озодлиги ва унинг тақдири билан, халқ тақдири билан боғлиқ эканлигини тўғри тушунади. Аҳмаджон қўрқинч нима эканлигини билмайди. Энг қийин, оғир моментларда ҳам Аҳмаджон умидсизликка тушмади, руҳсизланмади, ғалабага бўлган ишончини йўқотмади. Бу ижобий хислатлар уни янги ғалабаларга ундайди.

Аҳмаджон Шукуров ва бошқа қаҳрамонларнинг Ватанга бўлган муҳаббатлари, уларнинг гўзал мамлакатимизни оёқ ости қилишга ҳаракат қилган, совет кишиларини асоратга солмоқчи бўлган, капиталистик жамятни тиклашга уринган немис-фашистларига қарши кучли нафратлари билан чамбарчас боғлангандир.

Автор фашист оккупантларига қарши курашда совет кишиларининг кучига куч ва ғайратига ғайрат қўшган, ғалабамизнинг таъминлайдиган маънавий факторлардан бири — душманга нисбатан нафрат эканлигини бадний формада кўрсатиб берди.

Ёзувчи ўз асарида ҳарбий машқларда, мураккаб техникани эгаллаш йўлида, ниҳоят, оғир ва шиддатли уруш ўтида ҳар хил миллатдаги совет жангчилари ўртасида дўстлик, биродарлик яна ҳам кучайганлигини ва мустақамланганлигини ифода этади.

А. Қаҳҳор бошқа ёзувчиларимиз каби халқлар дўстлигини ифодалашда тарихий фактлардан фойдаланди ва бу ҳақиқатни бадний формада тасвирлашга уринди. Тўғри, повесть бу темани ҳар томонлама, чуқур ёритиб бермаса ҳам, лекин ундаги айрим эпизодлар турли миллат кишилари ўртасидаги бузилмас дўстликни очиб бера олган.

Ўзбек Аҳмаджон ва Бўтабой, рус Ухов, марийлик йигит «Конферансье» турли миллатдён бўлишларига қарамай, Ватанни битта деб ҳисоблаб, гитлерчи—фашист армиясига қарши биргаликда курашишни ўзларининг муқаддас бурчлари деб биладилар. Ёзувчи улар ўртасидаги самимият, дўстлик, биродарлик, бир-бирларига берган ёрдамларини зўр завқ ва мамнуният билан тасвир этади.

«Олтин юлдуз» повестида айрим камчиликлар ҳам бор. Асарда баъзи бир эпизодлар фронт ҳаётидан узилган ҳолда берилади.

Бу нуқсонлардан қатъи назар, «Олтин юлдуз» асари

китобхонларда ватанпарварлик туйғуларини кучайтириш- да ва уларни коммунистик руҳда тарбиялашда катта ижобий роль ўйнади. Бу повесть уруш тўғрисида бадий ҳужжат сифатида адабиёт хазинасини бойитди.

А. Қаҳҳор бу даврда бир қанча ҳикоя ва фельетон- лар ёзди. Бу асарларнинг кўпчилиги бевосита урушни, жангларни кўрсатмаса ҳам, лекин уларнинг ҳар бири меҳнат соҳаси ва фронт иштирокчиларининг ҳаётини акс эттиради. Ёзувчининг бу йилларда ёзган биронта ҳикояси йўқки, унда совет кишиларининг душманга қарши адо- латли, озодлик, мустақиллик учун олиб борган кураши ифода этилмаган бўлсин. Совет халқининг бу курашини А. Қаҳҳор хилма-хил бадий приёмларда тасвирлади. «Ас- рорбобо», «Хотинлар», «Кўк конверт», «Қизил конверт», «Ботирали», «Сеп» ҳикояларида, «Содиқ саллот», «Иш- кал», «Ҳи-ҳи...», «Немисларнинг офати», «Бобоқул Афзалов» ва бошқа сатирик фельетон ва очеркларда совет кишиларининг жанглардаги ҳамда меҳнат fronti- даги қаҳрамонликлари, уларнинг ватанпарварликлари, кучли иродаси, бардамлиги бадий бўёқларда берилди. Гитлерчиларнинг ёвузлиги, маккорлиги ва кўрқоқлиги, ахлоқан паст кишилар эканлиги, таловчилиги очиб ташланади.

Унинг деярли ҳамма ҳикоялари уруш тақдирини ҳал қилувчи факторлардан бири — фронт орқасининг мустаҳ- камлигини, фронт билан фронт орқасининг бир-бири билан чамбарчас боғланганлигини, жамиятимизни тараққий эттиришда ҳаракатлантирувчи куч — совет халқининг маънавий-сиёсий бирлигини кўрсатишга бағишлангандир. Бу темани ёритишда ёзувчининг «Асрорбобо» ҳикояси, ўзининг чуқур мазмуни билан алоҳида ажралиб туради.

«Асрорбобо» асари типик воқеаларни моҳирона ифодалаш, ҳаётий конфликтнинг кўрсатилиши, қаҳра- монларнинг ички дунёсини очиб бериши, тилнинг содда ва раво ишлаганлиги билан китобхоннинг диққатини ўзига тортади.

Ёзувчи бу ҳикояда урушнинг энг қийин вақтларида катта бахтсизликка учраган совет кишиларининг руҳан умидсизликка тушмаганликларини, дадил туриб фронт учун хизмат қилганликларини усталик билан ёритади. Бу жиҳатдан Асрорбобо образи алоҳида диққатга сазовор- дир. Автор бу персонажни тўлароқ очиш, типик, умум- лашган шахсни кўрсатиш мақсадида ҳаётий эпизодлар-

дан, характерли воқеалардан фойдаланади. Ёзувчи Асрорбобонинг Улуғ Ватан уруши давридаги фидокорона меҳнатини кўрсатиш билан кифояланиб қолмасдан, бунга рағбатлантирган заминларни чизиб беради. Қаҳрамоннинг бу хусусиятларини А. Қаҳҳор қисқа жумлалар, иборалар орқали, айрим хатти-ҳаракатларда очади.

Асрорбобо озод Ватанимизга гитлерчилар ҳужум қилган даврда, кексайиб қолишига қарамасдан, фронт учун, ғалаба учун зўр ғайрат билан меҳнат қилади. У халқ ўртасидан чиққан агитатор сифатида жамоат ишларида актив қатнашади. Қариялар бригадаси тузади ва уларни меҳнатга илҳомлантиради. Асрорбобонинг ўзи чойхона ташкил қилиб, уни агитация пунктига айлантиради. Чойхонага урушдан қайтган кишилар таклиф қилиниб, уларнинг жангчиларимиз ҳақидаги ватанпарварлик руҳидаги ҳикоялари эшитилар эди. Райком секретари отанинг бу хизматига катта баҳо бериб бундай дейди: «Асрорқул ота районимизда энг зўр бир агитатор... Ота шу ерда туриб Берлинга ўт қўяёттибди».

Асрорбобо миллионлаб оталар каби, ўз ўғлини социалистик Ватанни ёвуз босқинчилардан ҳимоя қилишга узатади. Ёдгорнинг фронтда Улуғ Октябрь меvasини сақлаш учун олиб борилган жангларда ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги мудҳиш хабарни эшитса ҳам, у ўзини йўқотиб қўймайди, белини букмайди, руҳини туширмайди. Балки ўғлининг ўлими, уни яна ҳам фидокорона меҳнат қилишга, душманни тезроқ тор-мор келтиришга ундайди. ~~Ҳикояда бу совуқ хабарнинг Асрорбобо психологиясига таъсир қилиши, унинг руҳан эзилиши моҳирона тасвирланади. Асрорбобо фарзанд доғининг барча аламларига бардош бериб, ўз дардини ичига ютиб, бошқаларга, ҳаттоки қадрдон хотинига ҳам бу сирни билдирмай, унинг қаттиқ-қаттиқ таъналарига бардош бериб юриши, кампирни юпатишга интилиши жонли ва ҳаётий чизилган. Асрорбобонинг социалистик Ватанга, меҳнатга бўлган муҳаббати, душманга қарши кучли нафрати барча руҳий қийналишларини, оғир аламларини енгиб ўтади. Ёзувчи совет ҳокимияти даврида фақат ёшларнинг эмас, балки кексаларнинг ҳам онги ўсганлигини юқори пафос билан кўрсата олган. Автор Асрорбобо, унинг хотини ва Ҳайдар ота каби чин ватанпарварларнинг ёрқин образини чизиб берди. Уларнинг психологиясидаги кечинмалар, ўзгаришлар автор талқинида маҳорат билан очилади.~~

Ғоявий ва бадий жиҳатдан пухта ёзилган бу асар ўзбек совет ҳикоячилигидаги энг яхши намуналардан биридир.

Уруш йилларида А. Қаҳҳор асарларининг тематик доираси кенгайди, бадий маҳорати янада ошди.

* * *

А. Қаҳҳор урушдан кейин Ўзбекистон давлат нашриётида редактор ва таржимон бўлиб ишлади. У 1952 йилда шонли Коммунистик партия сафига қабул қилинди. Ёзувчи 1953 йилда кечки марксизм-ленинизм университетига кириб ўқиб, уни 1956 йилда тугатди. У 1954 йилнинг август ойидан 1956 йилнинг июль ойигача Ўзбекистон совет ёзувчилари союзи правлениесининг раиси вазифасида ишлади. А. Қаҳҳор Бутуниттифоқ Совет ёзувчиларининг иккинчи съездига делегат қилиб кўрсатилди. Бу даврда А. Қаҳҳор унумли ижод этди. «Қўшчинор чироғлари» романини, «Шоҳи сўзана» («Янги ер»), «Оғриқ тишлар» пьесаларини, ўндан ортиқ ҳикоя ва фелъетонларини ёзди ҳамда бир қанча асарларни рус тилидан ўзбек тилига таржима қилди.

А. Қаҳҳорнинг «Қўшчинор чироғлари» асари 1951 йилда ёзилиб тугатилган бўлса ҳам, уни яратиш нияти ёзувчида урушдан анча олдин пайдо бўлган эди. У қишлоқ хўжалиги тўғрисида повесть ёзишга 1938 йилдан бошлаб киришади. Автор 1940 йилларга келиб повестнинг айрим бобларини битиради. Повестнинг биринчи боби «Айрилганни бўри ер» сарлавҳаси остида 1939 йилда босилиб чиқади¹. Бу асар устида ёзувчи оғир уруш йилларида иш олиб боради. Романнинг биринчи варианты «Қўшчинор» 1946 йилда тамомланади². Лекин романнинг бу вариантда автор жиддий ғоявий хато ва камчиликларга йўл қўяди. Бу хатолар совет жамоатчилиги ва адабий танқидчиларимиз томонидан очиб ташланиб, уларни тузатиш йўллари кўрсатиб берилади. Бу хатолар нималардан иборат эди?

Романда деҳқонларнинг коллективлаштириш даврида юз берган кескин синфий курашга иштироки кўрсатилмади, бу курашда Коммунистик партиянинг раҳбар-

¹ «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1939, № 6, 95—99 бетлар.

² Роман 1947 йилда «Шарқ юлдузи» журналининг 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10-сонларида босилиб чиқади. Алоҳида китоб қилиб ҳам шу йил нашр этилади.

лик роли деярли четлаб ўтилди, социалистик меҳнат ўз аксини топмади, колхозларнинг ўсиши ва мустақамланиши юзаки берилди, асарнинг бош қаҳрамони Сидиқжон лапашанг, гўл, бетайин, пассив қилиб тасвирланди, деҳқонларнинг турмуши бузиб ифодаланди, диний урф-одатлар фош қилинмади, ижобий образлар бўш чизилди, схематизмга, композиция тарқоқлигига йўл қўйилди.

Автор жамоатчиликнинг танқидидан ўзига тўғри хулоса чиқариб олди ва асарни қайтадан ишлади. У романга кўп ўзгаришлар ва янгиликлар киритди. Айрим бобларни янгидан ёзди (4, 7 ва бошқалар). Ижобий қаҳрамонларнинг фаолиятини қайтадан қараб чиқди, ижобий образлар галереясини янги персонажлар билан бойитди (колхоз раиси Бўтабой, қишлоқ Совети раиси Самандаров, область партия комитетининг инструктори Сафаров, агроном Иброҳимов, Тиллабобо ва бошқалар). Автор партиянинг ролини ва синфий курашни тасвирлашга кўпроқ аҳамият берди. Натижада хатоларнинг кўпидан холи бўлган, анча дуруст ёзилган «Қўшчинор чироғлари» романи вужудга келди.

«Қўшчинор чироғлари» романи колхозчилик ҳаракатини кўрсатишга бағишлангандир. «ВКП(б) тарихи» асарида қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш даври бундай таърифланган: «Бу жуда чуқур революцион ўзгариш эди, жамиятнинг эски сифат ҳолатидан янги сифат ҳолатига сакраб ўтиши эди ва оқибатлари жиҳатидан 1917 йил Октябрдаги революцион ўзгаришларга барабар бўлган ўзгариш эди»¹.

А. Қаҳҳор ўз романида «жуда чуқур революцион ўзгариш»нинг моҳиятини очишга ва буни бадий формада акс эттиришга уринди. «Қўшчинор чироғлари»да ўзбек қишлоқларида 20-йилларнинг охири ва 30-йилларнинг бошларида юз берган социалистик қурилишнинг ғалабаси ва колхозчи-деҳқонлар онгининг ўсиши ҳамда қулоқларнинг зараркунандалиги ифодаланади. Езувчи ўзбек деҳқонларини майда хўжаликлардан йирик социалистик хўжаликларга, колхозларга бирлаштириш процессларини кўрсата олди. Романда феодализм элементлари билан колхозчилар ўртасидаги кескин синфий кураш ва бу курашда Коммунистик партиянинг раҳбарлиги маълум даражада ўз аксини топди.

¹ ВКП(б) тарихи. Қисқа курс, Ўздавнашр, Тошкент, 1952, 376-бет.

Асарда воқеа асосан «Капсанчилар» қишлоғида юз беради. Автор территория жиҳатдан кичик бир жойни олишга қарамасдан, мамлакатимизда юз бераётган муҳим ўзгаришларни шу қишлоқ мисолида ёрита олди. Бу ўзгаришлар қулоқларга ҳамда кишиларнинг онгидаги феодализм қолдиқларига ва зарарли ғояларга қарши кураш натижасида намоён бўлади.

Романда синфий курашнинг кенгроқ картинаси чизилади. Колхоз қурилиши процессида қулоқлар ва душман элементларининг қаршилиги, маккорлиги жонли бўёқларда ифода этилади. Камбағал деҳқонларнинг мажлисида қулоқларни тугатиш талаб қилиниши, қулоқларнинг ҳужуми ва актив колхозчилардан Тиллабуванинг ўлдирилиши, Мирҳомидхўжанинг мол-мулки давлат ихтиёрига ўтказилиши, Тўлаганинг иккиланиши, Абдусамадқорининг ифвогарлиги ва тилёғламалиги, Зуннунхўжанинг маккорлиги, Шарофатнинг найранглари асарда ишонарли қилиб чизиб берилди. А. Қаҳҳор типик воқеаларни типик шароитларда асосан тўғри тасвирлайди.

Янги, социалистик жамият қуриш учун курашувчи Урмонжон, Сидиқжон, Канизак, Аҳмедов, Самандаров, Бўтабой, Иброҳимов, Қурбон ота, Сафаровлар билан эски дунё қолдиқлари — Абдусамадқори, Раҳматулла Обидий, Зуннунхўжа, Шарофатлар ўртасидаги тўқнашувлар орқали ёзувчи бир-бирига қарама-қарши икки синф ўртасидаги курашни чизиб берди. Бу курашда автор ҳар бир персонажнинг ўзига хос хусусиятларини ва характерини очиб беришга уринди.

Адиб колхозчиларни, коллективни, деҳқонлар оммасини романининг асосий қаҳрамони қилиб олди ва уларнинг типик образларини чизди. Бу жиҳатдан Сидиқжон образи романда алоҳида ўринни эгаллайди. Ёзувчи бу қаҳрамонни асарнинг асосига қўйиб, унинг фаолиятини, ҳатти-ҳаракатини, тақдирини асосан воқеалар билан боғлиқ ҳолда тасвир қилди.

Сидиқжонда автор якка хўжалиқдан коллектив хўжаликка ўтган, колхознинг фойдасини ўз ҳаётида синая кўрган, ўз тақдирини халқ оммаси манфаатлари билан боғлаган типик меҳнаткаш деҳқоннинг образини яратиб берди. Сидиқжон романининг янги вариантда эски вариантдагидай гўл, пассив эмас, у актив, зийрак ва сезгирдир, яъни у меҳнаткашларга хос бўлган хусусиятларга эгадир.

Сидиқжон ўтмишда, аввал аравасоз устага шогирд, ундан кейин Собиржонқорига қарол бўлиб хизмат қилади. У Шарофатга уйланиб, Зуннунхўжа қулоққа 10 йил ичкуёв бўлиб, дўстларидан, «тўпи»дан ажралиб қолади. Сидиқжон узоқ вақтгача қишлоқларда социалистик қайта қурилиш фазилатларини тушунмасдан, колхозга кирмасдан юради. У далага уруғ ва гўнг элтиб, ҳосил келтириб, қайнотасининг чизигидан чиқмасдаб, унинг «ювиндихўри»га айланади. Лекин, Сидиқжон аста-секин ҳаётни кузатиб, дўстларининг ёрдами билан масаланинг моҳиятига тушуна бошлайди. Ёзувчи Сидиқжоннинг қайнотаси, қайнонаси ва хотини билан бўлган тўқнашувда ўз қаҳрамонининг характерини намоён бўлишини кўрсатади. Бу ерда автор Сидиқжоннинг ўз ҳуқуқини таний бошлаганлигини, қулоқ оиласида бундан кейин туриши мумкин эмаслигини англай бошлаганлигини маҳорат билан ифода этади. Сидиқжоннинг онгидаги бу ўзгаришлар Зуннунхўжа уйини узил-кесил ташлаб чиқиб кетишга, Шарофат билан оилавий ҳаётини батамом узишга олиб боради. Сидиқжоннинг «кўзи очилиб», онасига ва ўртоқларига қайтишга ҳаракат қилади. Ўрмонжоннинг ёрдами натижасида Сидиқжон колхозчилар қаторига қўшилади, улар билан бирга меҳнат қилади. У коллектив ичида, оммавий меҳнатда ўз бахтини топади, шунинг учун ҳам Сидиқжон ўзини халқ оммасининг бир қисми деб ҳисоблайди.

Ёзувчи Сидиқжон орқали кечикиб, охиригилар қаторида колхозга кирган деҳқонларнинг образини кўрсатади. Бу нарса образнинг типик бўлишидан холи қила олмайди. Маълумки барча майда деҳқон хўжаликлари ёппасига, бирдан ҳаммаси колхоз бўлиб бирлашмасдан, аста-секин, маълум вақт ичида коллектив хўжаликка ўта бошладилар. Ўзбекистон шароитида колхозга кириш 30-йилларнинг ўрталаригача давом этди. Бу жиҳатдан Сидиқжон типик образдир. Ёзувчи бу персонаж орқали маълум социал воқеанинг моҳиятини, қишлоқларда колхозларга бирлашишнинг яқунланишини, коллектив хўжаликка ўтилишнинг тўла ғалабасини кўрсатди.

Романист Сидиқжон билан Ханифа ўртасидаги самимий муҳаббатни ишонарли қилиб бадийий бўёқларда ифодалади. Сидиқжон ва Ханифа образлари мисолида социалистик тузум туфайли бахтга эришган миллион

?

19→35

миллион деҳқонлар оммаси кўрсатилди. Ёзувчи романда ўз коллективи ва синфи билан доим бирга бўлганда, унга ҳалоллик билан хизмат қилганда муваффақиятга эришиш, яхши ҳаёт кечириш, бахтли бўлиш муқаррар эканлигини таъкидлайди.

Сидиқжон ҳамда Ҳанифанинг шахсий турмушларида, уларнинг ўсиб вояга етишларида Ўрмонжон Омонов катта ижобий роль ўйнади. Ёзувчи Ўрмонжон орқали янги колхоз раҳбарининг образини яратиб берди. Автор Ўрмонжоннинг ижобий хислатларини воқеалар процесидида очиб беради. У ҳар бир соҳада, турмушда, оилада, коллектив билан муомалада, юз берган воқеаларга баҳо беришда, оммани тарбиялашда намуна бўладиган коммунистдир.

Ўрмонжон узоқ кураш мактабини босиб ўтади. Агар дўсти Сидиқжон энг кейингилар қаторида колхозга кирган бўлса, у биринчилар сафида туриб колхозга аъзо бўлиши билан яқка деҳқонларни коллектив хўжаликка ўтишга ундайди. Ўрмонжон партия ташкилотининг секретари ҳамда ҳосилот советининг раиси сифатида колхозни кўтариш, ҳосилни ошириш йўлида ғайрат қилади ва у кўп ишларнинг ташаббускори бўлади.

Ўрмонжон Коммунистик партиянинг топшириқларини шараф билан бажариб, пахта экин майдонини кенгайтириш, сув тошқинининг олдини олиш, колхозчиларни ўқитиш, меҳнатни ташкил қилиш, ҳосилни ошириш, қишлоқни маданийлаштириш ишларига раҳбарлик қилади ҳамда буларни амалга ошириш учун конкрет чора ва тадбирлар кўради. Бу планларни бажариш ва олий мақсадга етиш учун «одамларда ғайрат ва ташаббус яшнаб» кетишига сабабчилардан бири бўлади.

Ўрмонжон узоқни кўрадиган партия раҳбарларидандир. У келгусида колхозчилар ҳаётида қандай ўзгаришлар юз беришини партия позициясидан туриб, тўғри англай олади. Шунинг учун ҳам Ўрмонжон истиқболга тўла ишонган ҳолда дадил ва сезгирлик билан колхозни тараққий эттириш планларини тузади.

Ўрмонжон масалаларни ҳал қилишда шошма-шошарлик қилмайди. У ҳар тарафлама ўйлайди, қайси вазифани қачон ва қайси шароитда бажарса кўпроқ фойда беришини кўзда тутиб иш кўради.

Совет кишилари тўғрисида у худди бир оила аъзо-

сининг бошлиғи сифатида гамхўрлик қилади ва уларни тарбиялайди. Ўрмонжон ўзбек совет адабиётида яратилган колхоз партия раҳбарларининг жонли чиққан образларидан биридир.

Ёзувчи душман лагерини чизишда ҳам катта маҳорат кўрсатади. У Зуннунхўжа, Абдусамадқори, Раҳматулла Обидий, Жовдат Ноим, Гиёсиддин Махсум каби ниқобланган, шароитга қараб тез мослашадиган, ҳийлакор, муттаҳам, тилёғламачи қулоқлар ва реакцион руҳонийларнинг типик образларини чизиб берди.

Салбий типлар ичида Абдусамадқори образи айниқса диққатга сазовордир. Абдусамадқори колхозга яширинча жойлашиб олиб, қўпоровчилик ишларини олиб боради. Қолхозга путур етказишга, ундан колхозчиларни бездиришга, деҳқонларни коллектив хўжаликдан қочиришга зўр бериб уринади. Ниқобланган қулоқ Абдусамадқори ер ислоҳоти вақтида сургун бўлишидан қўрқиб, ўз ерларини Совет ҳукуматига беради, чойхона ташкил қилиб унда ўз жонини сақлаб қолишга тиришади. Хат-саводи туфайли Абдусамадқори колхоз идорасига суқулиб кириб олиб, секретарлик вазифасини бажариб юради. Қолхоз раисининг саводсизлигидан фойдаланиб ҳамма ёзув-чизув ишларини ўз қўлига олиб, иш билан келган кишиларга кўпинча раис, баъзан правление номидан жавоб-муомала қилади. Ҳийлакор қори Ўрмонжон колхозга келгандан кейин, унинг иш билармадлигини ва обрўсини назарга олиб, унинг пинжига киришга уринади. У парторгга хушомад қилиб, келган колхозчиларга «буни фақат Ўрмонжон акам биладилар» дер эди. Абдусамадқори Бўтабойни қўлга олиш мақсадида унинг оиласига атлас, қўй совға қилишга уриниб кўради. Қорининг бу нияти пучга чиқиб, секретарликдан бўшатиладигандан кейин зиёнчилик ишларини яна ҳам эҳтиёт бўлиб олиб боради.

Барча имкониятлари билан колхоз ишига зарар етказишга уринган Абдусамадқори илғор колхозчилар ўртасига низо солишга, уларни уриштириб қўйишга, ифво тарқатишга ҳам уста эканлигини автор воқеалар процессида моҳирлик билан очиб беради. Абдусамадқори коллективлаштириш давридаги қулоқнинг типик образидир.

Автор Зуннунхўжанинг хотини ва қизи образларини яратишда ҳам маҳорат кўрсатди. У кичик эпизодларда,

ихчам диалогларда Шарофат ва унинг онасининг характери ни ёрқин очиб берди.

«Қўшчинор чироғлари» романи 20-йилларнинг охири ва 30-йилларнинг бошида ўзбек қишлоқларидаги юз берган буюк ўзгаришларни ва синфий курашни акс эттирувчи бадийий полотнодир. «Қўшчинор чироғлари» ўзбек совет романчилигининг йирик асарларидандир.

А. Қаҳҳорнинг драматургия жанридаги фаолияти ҳам диққатга сазовордир. Унинг адабиёт соҳасидаги бой тажрибаси йирик сахна асарлари ёзишга катта ёрдам берди. Унинг икки драматик асари ҳам муваффақиятли чиқди.

Унинг ижодида алоҳида ажралиб турадиган асари «Шоҳи сўзана» («Янги ер» — 1951 йил) комедиясидир.

Драматург бу асарда совет кишиларининг чўл-биёбонларни ўзлаштириш, янги ерлар очиш, уларни обод қилиш ва пахтадан мўл ҳосил олиш учун олиб борган курашларини ифодалайди.

А. Қаҳҳор бу темани ўз асарининг асосига қўйиши, албатта тасодифий ҳодиса эмас. Партия ва ҳукуматимизнинг янги ерларни ўзлаштириш, қурғоқчиликка қарши кураш, шунинг билан қишлоқ хўжалик маҳсулотини ошириш учун кўрган тадбир ва чоралари халқимизни янги меҳнат қаҳрамонликларига отлантирди. Совет кишилари чўлларга ва қақраб ётган саҳроларга, дашт-биёбонларга ҳужум бошлаб, бу ерларни боғу бўстонларга айлантира бошладилар. Ўзбек халқи ҳам бошқа қардош халқлар сингари чўл-биёбонларга, шу жумладан Мирзачўлнинг даштларига юриш бошлади. Бу ерга республикамизнинг область, шаҳар ва районларидан минглаб ёшлар ва қариялар, коммунист ва комсомоллар келиб чўлни экинзорларга айлантиришга киришдилар.

Драматург халқимизнинг бу меҳнат қаҳрамонларини завқ билан кузатади ва кунт билан ўргана бошлайди. Ёзувчи табиатни ўзгартириб ўзига бўйсундираётган, қурғоқчилик, сувсизликни ва унинг бошқа табиий офатларни енгиб, чўл-даштларни, илгари қамиш, ботқоқлик, ва шўр босиб ётган ерларни гулистонга, серҳосил пахтазорларга, боғларга айлантираётган совет кишиларининг образларини бадийий асарда ёритишни ўзининг муқаддас ватанпарварлик вазифаси деб билди. А. Қаҳҳор ўз асарининг яратилиш тарихи масаласига тўхталиб бундай деб ёзди: «Табиатни ўзгартиш, янги ерлар очиш темаси мени жуда қизиқтирди, обод колхоз, қишлоқларда

юриб, бўлаётган бу улуғвор ишларни ўз кўзим билан кўрдим. Менда, шу ишларни қилаётган одамларни кўрсатиш орзуси туғилди. Шунинг натижасида «Шоҳи сўзана» пьесаси майдонга келди»¹.

«Шоҳи сўзана» асари ўзбек совет адабиёти тарихида, айниқса ўзбек драматургиясида катта, фахрли ўринни олди. У Сталин мукофоти билан тақдирланиб, Иттифоқ миқёсидаги асарлар қаторига кирди. «Шоҳи сўзана» пьесаси мамлакатимизнинг кўп театрларида, муваффақият билан ўйналмоқда.

Драматик асарнинг яхши чиқишига асосий сабаб, ёзувчининг ҳаётимиздаги типик, характерли бўлган конфликтларни танлаб, уларни умумлаштира олишидир.

Автор ўз комедиясида «Шоҳи сўзана»га тушган «чипта ямоқ» — Мирзачўлни ҳам шоҳи сўзанага — гулистонга айлантиришга отланган ва буни амалга ошириш учун кўп куч сарф этган илгор совет кишиларининг жиддий тўсиқларга учрашларини ва бундай қарама-қаршилиқларнинг чиқиш сабабларини бадний формада кўрсатади.

А. Қаҳҳор ўз комедиясида тўқнашиш ва конфликтларга олиб борган нарса айрим кишиларнинг жамиятимиз тараққиётидан орқада қолиши, ҳаёт билан бирга бормаслиги, улар онгида эскилик сарқитларининг сақланиб келаётгани эканлигини ҳаққоний тасвирлайди.

Бу ҳолни драматург Ҳамробиби, Холниса ва Мавлон образларида акс эттиради. Бу персонажларни ифодалашда А. Қаҳҳор ҳаётда учрайдиган салбий воқеалар ва типлардан фойдаланди. Шунинг учун ҳам драматург яратган бу образларнинг ҳар бири ўзига хос характер ва индивидуал хусусиятлар билан чизиб берилди.

Бу кишилар жамиятимизда юз бераётган катта воқеаларни ва улуғ ишларнинг моҳиятини тездан тушуниб олмайдилар. Бунинг натижасида улар бир қанча хатоликларга ва камчиликларга йўл қўядилар ва олдинга кетишимизга бир мунча тўсқинлик қиладилар.

Холниса ва Ҳамробиби икки турли даврда ҳаёт кечирганлар. Улар ўтмишда оғир турмуш кечкириб кўп қийинчиликларни бошларидан ўтказганлар. Социалистик рево-

¹ А. Қаҳҳор. Табиатни ўзгартирмоқдамиз. «Ленин учқуни», 31 декабрь 1952.

люция туфайли мамлакатимиздаги барча кишилар қаторида улар ҳам умрбод озодликка чиқадилар ва совет тузумининг афзаллигини тушуна бошлайдилар.

Улар совет даврида маълум даражада ўсадилар ва ҳаётимизда юз бераётган муҳим воқеаларни кечикиб бўлса ҳам англаб оладилар.

Лекин, Ҳамробиви ва Холниса эскилик сарқитларидан ҳали тўла равишда қутула олмаганликларни учун Мирзачўлни гуллатиб, у ерларни пахтазорга айлантириш керак эканлигини тездан тушуниб етмайдилар. Шунинг учун ҳам бу кекса аёллар ўз фарзандларини оила бағридан чиқиб, чўлга кетишини хоҳламасдан, уларни ўз қишлоқларида олиб қолишга уринадилар.

Янгиликка интилувчи, коммунистик руҳда тарбияланган комсомоллар — Ҳафиза ва Деҳқонбой кабилар кампирларга бу улуг ишнинг моҳияти ва аҳамиятини уқтириб, уларнинг қаршиликларини енгишга муваффақ бўладилар.

А. Қаҳҳор қаҳрамонларнинг онглирида юз берган ўзгаришларни ва уларнинг психологиясидаги динамикани кураш ва тўқнашув орқали усталик билан оча билган.

Ҳамробиви ҳамда Холниса ўз болаларининг Мирзачўлга кетишига бирданига розилик бермайдилар. Улар, айниқса Ҳамробиви, қаттиқ қаршилик билдиради. «Қудда»ларнинг психологиясидаги иккиланишлар, эскиликни қувватлаш, янгиликка шубҳа билан қараш ҳоллари давом этади. Бора-бора улар онгига илғор кучлар таъсир этиб, ўзгариш пайдо бўла бошлайди. Улар аста-секин янгиликни, Мирзачўлга боришнинг моҳиятини, зарурий, шарафли эканини тушуниб, қийинчиликларни енгиб, фарзандларининг янги жойга боришига рухсат беришга қарор қиладилар.

Драматург ўз қаҳрамонларининг ички дунёсининг тақомиллигини жамият воқеалари билан, халқимизнинг умумий кураши билан боғлай олади. Шунинг учун ҳам пьесада кўрсатилган эволюция ижтимоий ривожланиш диалектикасининг маълум соҳасини акс эттиради.

Холниса ва Ҳамробивининг характерлари автор томонидан жонли ва тўла очилади, чунки бу образлар бошқа персонажларга нисбатан кўпроқ зиддиятларда ва қарама-қаршиликларда ифодаланади. Бу ҳол Холниса ва Ҳамробиви образининг тўлақонли ва ишончли чиқишига олиб келган. А. Қаҳҳор бу иштирок этувчи шахсларни

асарнинг идеясига мос келадиган кулгили элементлар билан суғориб, уларнинг характеридаги бўш ва кучли томонларини бадий воситалар билан моҳирона очиб беради.

Деҳқонбой ва Ҳафиза биринчи кучли қаршиликларни енгиб, Мирзачўлга келиб иккинчи марта янги қийинчиликларга рўпара бўладилар. Ҳафизанинг тоғаси, колхоз бригадири, қолоқ тушунчали Мавлоннинг ёшлар ташаббусини бўғишга уриниши бу зиддиятнинг майдонга келишига сабаб бўлади.

Бригадир сифатида эришган дастлабки катта ютуқлари Мавлонни эсанкиратади, ўз кучига ортиқча баҳо беришга олиб боради, мағрурлантириб юборади. У эришилган муваффақиятлар билан кифояланиб қолиб, янги ерларни ўзлаштириш, ҳосилни яна ҳам ошириш кераклиги тўғрисида ғамхўрлик қилмай қўяди.

Мавлон бутун колхоз ва район бўйича пахта планини бажаришга ҳаракат қилмай, балки фақат ўз бригадаси ва ўзининг шуҳратини ошириш, бошқа бригадалар ичида «кўзга яққолроқ» кўриниши учун курашади. У «ўз бригадани ҳаммадан олдин коммунизмга олиб бораман» деб мақтанади. Мавлон коллектив бўлиб ишлашдан, ўзаро ёрдам беришдан бош тортади. У колхозчилар оммасидан ажралиб қолади.

Шундай қилиб ҳаётдан орқада қолаётган ўжар Мавлон колхознинг янада ўсиши ва олға кетишига тўсқинлик қилиб туради. Ҳар қандай тўсқинликларни енгиб, колхозни янада ривожлантириш, янги ерларни ўзлаштиришга отланган комсомоллар бригадир Мавлоннинг қаршилигига дуч келадилар. Лекин, бригададаги комсомол ёшлар пахта ҳосилини оширишга ғов бўлган, бир ерда туриб қолиш билан кифояланган, янги-янги ташаббусларнинг душмани, «дилида эскилик шўри»дан қолган Мавлон кабиларга қарши кескин кураш олиб борадилар. Бу курашда Деҳқонбой ва Ҳафиза образлари яна ҳам бўртиб кўринади, уларнинг характери, фазилатлари очила боради.

Деҳқонбой ва Ҳафиза коллектив билан бирга бориб, орқада қолиб бораётган кишиларга ўзларининг ёрдам қўлларини узатадилар, уларни тўғри йўлга солишга тиришадилар.

Деҳқонбой ва Ҳафизалар Коммунистик партиямиз ва ленинчи ёшлар союзининг чўлларга, биёбонларга ҳужум

бошлаб, у ерларни гулистонга, экинзорларга айлантириш тўғрисидаги чақирғига жавобан олдинги позицияда, киши ўз кучини максимум кўрсата оладиган, энг қийин участкада бўлишни истайдилар. Мирзачўлга юриш бошланиши билан улар комсомолларнинг бу ҳаракатига биринчи бўлиб қўшилдилар, Мирзачўлда давлатга, халққа яна ҳам каттароқ ёрдам бера олишларини англайдилар.

Деҳқонбой ва Ҳафиза Мирзачўлга келиб дашту биёбонларни кўриб чўчимайдилар, қийинчиликлар олдида эсанкирамайдилар, балки бор кучлари билан ғайрат қилиб, пахта планини бажаришга, янги ерларни ўзлаштиришга ҳаракат қилдилар. «...Буюк ғайрат, — дейди И. В. Сталин, — фақат буюк мақсад учунгина вужудга келади»¹. Юқори ҳосил олиш ва янги ерларни ўзлаштириш учун бўлган олижаноб ва улуғвор мақсадлар бу икки ёшнинг кучига куч ва ғайратига ғайрат қўшади. Колхоз комсомолларининг зўр бериб меҳнат қилишлари натижасида чўлдан анча қўриқ ер очилади. Деҳқонбой колхоз комсомол комитетининг секретари сифатида ёшларнинг колхоздаги ишига раҳбарлик қилади. Унинг раҳбарлигидаги ёшлар барча колхозчилар билан бирга чўлларга яна дадил ҳужум қиладилар. Мавлоннинг касаллигида Деҳқонбой раҳбарлик қилган бригада ҳар гектар ердан 35 центнердан пахта бериб, колхозда биринчи бўлиб планини бажаради.

Ҳафиза ҳам звенога раҳбарлик қилиб, ўзининг энг яқин дўсти ва қадрдони Деҳқонбойга ҳар тарафлама ёрдам беради. У ҳар доим ўз ёри билан бирга бир сафда бўлиб, ёшларнинг илғор ташаббусларини қувватлайди ва уни амалга ошириш учун курашади.

Деҳқонбой, Ҳафиза ва бошқа илғор кишилардаги хусусиятлардан бири шуки, улар янгиликни тез сезадилар ва уни дарҳол қабул қиладилар. Шунинг учун ҳам ҳар доим олдинга интиладилар.

Драматург Мавлоннинг хатоларини тузатиш учун юз берган курашда Деҳқонбой ва Ҳафизанинг якка эмаслигини кўрсатди. Бу эса конфликтни кучайтириб боришга йўл очди. Мавлоннинг нуқсонларини йўқотиш учун бўлган курашда коллектив, партия ташкилотининг секретари Одилов, колхоз раиси Раҳимжон, комсомол-бинокор Қўзиёвлар ҳам иштирок этдилар ва янги кучнинг ғалаба қилиши учун сабабчи бўлдилар.

¹ И. Сталин. Асарлар, I том, 23 бет,

Одилов пахтакорлар, ёшлар билан алоқа қилишни ва уларни руҳлантириб зафарли меҳнатларга отлантиришни яхши билади. У эндигина Мирзачўлга келган Деҳқонбой ва Ҳафизаларни «катта ниятлар» билан келганини, дўлни гулистонга ва пахтазорга айлантириш учун бутун куч-қувватлари билан ишлай олишларини тездан пайқайди ва уларга ишонч билдиради. Партия ташкилотининг секретари ёшларнинг қиладиган ишларини аниқлаб беради, уларга йўл-йўриқлар кўрсатади. Одилов Мавлоннинг хатоларини ва камчиликларини тўппа-тўғри юзига очиб ташлайди, уларни йўқотишга ва тўғри йўлга солишга уринади.

А. Қаҳҳор комедиянинг асосига ижобий қаҳрамонларни қўйиш билан бир мунча муваффақиятларга эришган бўлса ҳам, лекин айрим образлар тўлақонли ва ҳар томонлама очиб берилган, деб бўлмайди. Одилов, Раҳимжон образлари фикримизнинг далили бўла олади. Бу персонажлар бошқа образларга нисбатан бир қадар бўш чизиб берилган.

«Шоҳи сўзана» пьесаси ва спектаклининг бўз ва қўриқ ерларни ўзлаштиришга отланган совет кишиларини, айниқса ёшларни тарбиялашда, уларни меҳнат зафарларига чақиришда ғоявий-тарбиявий ва бадий роли каттадир. У янги ерларни ўзлаштириш ғоясини, унинг аҳамиятини, бу мақсадни амалга оширишда учраган тўсиқларни янчиб ташлаш керак эканлигини китобхонларга ва тамошабинларга тушунтириб бермоқда, уларда бу ўлуғ ишларга ҳавас туғдиришга хизмат қилмоқда.

Драматург турмуш билан бирга қадам ташлаб, янгилликни тез сезиб олиб, унинг бадий тасвирини усталик билан беришга моҳир сўз санъаткорларидан биридир.

Совет ёзувчилари шонли Коммунистик партиямизнинг олдинга кетишимизга, коммунистик жамият қуришимизга тўсиқ бўлган қаршиликларни, ярамас, ўлик, чириган нарсаларни фош қилиб ташловчи сатирик асарлар яратиш тўғрисидаги чақириғига янги-янги бадий асарлар билан жавоб бермоқдалар.)

Совет драматурглари сўнги йилларда сатира ва комедия жанрида кўпгина асарлар яратдилар. В. Минконинг «Фамилиясини айтмасдан...», М. Бараташвилининг «Нйначи», А. Мухторовнинг «Қувноқ меҳмонлар», А. Штейннинг «Бир шахснинг масаласи», Б. Раҳмонов-

нинг «Юрак сирлари», А. Қаҳҳорнинг «Оғриқ тишлар» ва бошқа талай асарлар драматургиямизнинг сатира соҳасида эришган катта ютуқлари ҳисобланади.

«Юрак сирлари» ва «Оғриқ тишлар» комедиялари ўзбек адабиётида, сатира соҳасида яратилган новатор асарлардандир.

А. Қаҳҳор турмушимизда учраб турадиган типик воқеаларни, кишилар характерида давом этиб келаётган қолоқликнинг, феодалларча муносабатларнинг янги хилларини, жирканч хусусият ва ярамас хатти-ҳаракатларни танлай олди ва умумлаштирди. А. Қаҳҳор асарининг темаси «Юрак сирлари»га яқин бўлишига қарамай, бир-бирдан фарқ қиладиган образларни чизди. А. Қаҳҳор маиший-оилавий темани «Оғриқ тишлар»да давом эттириб, маълум даражада тараққий эттирди.

Драматург бу асарида ҳаётимиздаги салбий воқеаларни, иллатларни, чириган нарсаларни сатира тили билан фош қилиб ташлади. Албатта, бу тема ёзувчининг ижодида биринчи марта акс эттириляётгани йўқ. Унинг жамиятда учраган ярамасликни очиб ташловчи бир қанча ҳикоя, пьеса ва романларини биламиз. Ёзувчининг ҳар бир асарида ўзига хос бўлган типик воқеалар ўз ифодасини топди. Шунга ўхшаш «Оғриқ тишлар»да ҳам биз янги воқеаларни, янги ситуацияларни, ўзига хос конфликтни яққол кўрамиз. Булар, албатта, ҳаётдан, воқеликдан танлаб олинган. А. Қаҳҳор «Оғриқ тишлар»да эскилик иллатларини яна ҳам чуқур, ўткир ва кескин фош қилади.

Ёзувчининг бу асарида ҳам совет кишиларидаги айрим нуқсонлар, ҳаётимиздаги баъзи бир эскилик иллатлари, кескин, жиддий, ҳар томонлама очиб ташланади. «Оғриқ тишлар» асари кишилар онгидаги феодал-капиталистик сарқитларга қарши курашни акс эттириш жиҳатидан автор ижодий эволюциясини кўрсатади.

Драматург бу асарида реал воқеликни ҳаққоний тасвирлашга уринди. У мамлакатимиздаги буюк ижобий ўзгаришлар билан, ҳалигача давом этиб келаётган, социализм жамияти учун ёт бўлган сарқитлардан кўз юмиб ўтмади, уни қаттиқ қоралашдан қўрқмади.

Жамиятимизга доғ түшираётган, ўзларининг қилмишлари билан совет кишиларининг юксак маънавий-ахлоқий фазилатларига иснод келтиришга уринган

шахслар — Марасул, Заргаров, Фотима, Ризамат, Хуморхонларни фош қилиш, уларни масхаралаш — асарнинг асосий ғоясини ташкил қилади.

Марасул олий маълумотли врач, тиш техниги. Ташқи кўриниши маданиятли киши эканлигидан дарак беради. Марасулнинг уй шароитлари, кийим-кечаклари ҳам яхши. Узининг шахсий машинаси ҳам бор. Лекин у, турмушда хотин-қизларга нисбатан феодалларча муносабатда бўлади. Марасул ўрта мактабнинг IX синф ўқувчиси Насибани хотин қилиб олиш тараддудига тушиб қолиб, уни қуруқ, дабдабали ваъдалар билан кўйинини пуч ёнғоққа тўлғизади. У Насибани университетда, аспирантурада ўқитаман, фанлар доктори, академик қиламан, деб аврайди. Ўз мақсадини амалга ошириш учун Марасул барча имкониятларни ишга солади. У Заргаровнинг ёрдами туфайли совет қонунини бузиб, Насибани ЗАГСдан ўтказдиради. Драматург Марасул характеридаги қалбакичилик, муттаҳамлик, ёлғончилик, айёрлик хислатларини воқеалар процессида очиб беради. Марасул тўйдан кейин берган ваъдаларини қандай қилиб «бажарганлигини» мисолларда, ҳаракатда кўрсатади. У Насибанинг ўқишини «жувонмарг» қилганлиги, унинг ўқишига бор кучи билан қарши чиққанлиги, унга паст назар билан қарашлари реал акс эттирилган. Марасул хотинларга оилада чўри деб қарайди.

У Насибани турли ишлар билан шуғулланишга мажбур қилади ва ўз хотини билан тўраларча муносабатда бўлади. Марасулнинг бутун қони ва онги эскилик, капиталистик сарқитлари билан суғорилган эди. Буни автор унинг ҳар бир ҳаракатида ва репликасида таъкидлаб кўрсатиб беради. Марасул эскича урф-одатлар билан тўй қилиб уйланганлигини, у ахлоқий жиҳатдан бузуқ эканлигини автор қаттиқ қоралайди. Марасул Насибани хотин қилиб олгандан кейин ҳам, Хуморхон билан алоқасини эскича давом эттиришга ҳаракат қилиши, Насибани кўйиб бошқа қизга уйланмоқчи бўлиши сатира ўтига олинади. Марасул меҳнатга жуда ҳам хуш-ёқмаслик билан қарарди. Бунинг асосий мақсади кам ишлаб кўп пул топишдан иборатдир. Муттаҳам, виждонсиз Марасул Насиба билан эракишиб, боласининг тарбиясига ҳам аҳамият бермайди. Унда оталик меҳри йўқ. Марасул қилган ишларининг ҳаммаси қалбаки ва юзаки эди. У Хуморхоннинг тоғаси Ризаматга касал

бўлмаслигига қарамасдан, бюллетень тўғрилаб беради. Насибани ўқишдан олиб олиб, курортга олиб кетиш мақсадида уни касал деб справка олиб беради. Налог масаласида ҳам ноҳўя ишларга йўл қўяди. Марасулнинг фаолиятидаги бу ярамасликлар, иллат ва нуқсонларни автор қаттиқ сатира тифига олиб, у жамоатчилик танқидига, «катта омбир»га боп эканлигини таъкидлаб ўтади.

«Катта омбир»сираб қолганлардан яна бири Аҳаджон Заргаровдир. Асар қаҳрамонларидан бири Заргаров ва шунга ўхшашлар тўғрисида бундай дейди: «... Ҳозирги Худоёрхонлар шляпа ҳам кияр экан, папка кўтариб ҳам юрар, совет қонунларига чап бериш, жамоатни чалғитиш учун мана бунақа жойларда минбарга чиқиб, маст туядай, оғзидан кўпиклар ҳам сочар экан!» Икки юзламачи Заргаров ҳаётда қалбаки ишлар гирдобига тушиб қолади. Бу одамнинг гапи билан иши бошқадир. Айтганини қилмайди, қилганини айтмайди. Унинг тили билан дили бир-бирига зиддир. Заргаров трибунадан туриб совет оиласи ва уни мустаҳкамлаш, кишиларимизнинг юқори ахлоқи, хотин-қизларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуққа эга эканлиги тўғрисида гапирса, турмушда эса аксини қилади. У уч боласини ташлаб, «жуда ҳалол, меҳнатқаш, болаларга жуда меҳрибон, ...бахоси йўқ хотини»дан воз кечиб, Хуморхон деган жувонга уйланади. Хотини устига хотин олади. Заргаров Оқилани жуда ҳам ёшлигида хотинликка олиб, ўқишдан маҳрум қилади, ўсишига ҳеч қандай ёрдам бермайди. Марасулга ўхшаш, билим олиш йўлларини тўсади, ақлли хотинини уй хизматкори қилиб қўяди. Оқила замон билан, ўз дугоналари билан бирга ўса олмай қолиб кетади. Заргаровнинг айби билан илм ола олмаган Оқила унга ёқмай қолади, уни маданиятсиз деб таъна қилади. Заргаровнинг кўнгиллари «культурнийроқ хотинни» истаб қолади. У болалари тўғрисида ғамхўрлик қилмайди, уларнинг ҳолидан хабар олмайди.

Заргаров ўзи ахлоқсиз ишлар билан шуғулланибгина қолмай бошқаларнинг бузиқ ишларига ёрдам беради, уларни қўллаб-қўлтиқлайди. Ухшатмагунча учратмас дегандай, Заргаров ҳаётда Марасул, Хуморхонларга ўхшаш тутуриқсиз, бетайин, ярамас одамларни ўз атрофига тўплайди, улар билан яқинлашади ва дўстлашади. Заргаровнинг ёрдами орқали Насиба ЗАГСдан ўтка-

зилади. Унинг қўли билан Насиба мактабдан юлиб олинади. Шундай қилиб Насибанинг оёқ қўлини боғлашда Хузуржоновга Заргаров «арқон эшиб» беради.

Заргаров район ижроия комитетининг раис ўринбосари бўлишига қарамасдан, унинг онги, билим доираси жуда ҳам тор, у ҳатто докладнинг текстини ҳам ўзи туза олмайди. Драматург Заргаровнинг доклад текстини тайёрлаш ва доклад қилиш вақтидаги пучлигини, қуруқлигини кучли сатирик бўёқларда фош қилиб ташлайди.

А. Қаҳҳор Заргаров образини яратишда ҳаётдаги бир қанча заргаровларни умумлаштиради ва уларни типиклаштиради. Бу образда кўрсатилган айрим салбий хусусиятлар совет органидаги баъзибир раҳбарларда мавжуддир. Драматургнинг маҳорати шундан иборатки, у воқеликдаги нуқсонларни, баъзи кишилар онгидаги иллатларни ўрганиб, салбий типларни бир гурпуага бирлаштириб, улардаги камчиликларни энг характерлиларини танлаб олиб, Заргаровда мужассамлаштирди.

Автор салбий кучларга ижобий қаҳрамонларни қарши қўяди ва уларнинг олиб борган курашини кўрсатади. Салбий персонажлар билан курашда, зиддиятларда, конфликтда ижобий қаҳрамонларнинг айрим хислатларини автор очиб беради. Насиба, Оқида, Зуҳра, Роҳилаларнинг онги салбий типлар билан тўқнашувда, зиддиятларда ўсиб боради.

Насиба турмуш нима эканлигини яхши англай олмасдан Марасулнинг ваъдаларига учиб, эрга чиқади. Ваъдалар пуч, ёлғон эканлигини, Марасул ишини би-тириб олгунча уни алдаётганлигини дастлаб тушунмайди. Ёшлиги ва тажрибасизлиги орқали соф қиз, ҳали «чумчуқ бола илоннинг оғзига» тушади. Насиба ҳаётда хато қилганлигини англай бошлайди. У бундай турмушдан кўра ўлимни афзалроқ кўриш даражасига бориб етади. «Қоқилган» Насиба дўстларининг ёрдами билан «йиқилишгача» бориб етмасдан ярамас оиланинг ботқоқидан қутулиб чиқа олади.

Насибани қувватлаган ва унга ёрдам берган, Марасул ҳам Заргаров оилаларининг эскилик сарқитига ботиб қолганлигини фош қилиб ташлаганлардан бири Зуҳрадир. Драматург ўзининг социалистик ғоясини кўпроқ Зуҳра образи орқали беради. Зуҳра янги давр киши-

си. У ифлос эскилик, ҳаётимизнинг олдинга кетишига тўсиқ бўлган нуқсон ва иллатларни қораловчи сифатида асарда гавдаланади.

Лекин, умуман олганда «Оғриқ тишлар»да ижобий персонажлар, салбий типларга нисбатан бадий томондан бўш ишланган. Тўғри, сатирик комедияда кўпроқ ўринни сатирик образлар олиши керак, улар авторнинг кўпроқ диққатига сазовор бўлиши лозим. Сатирик комедиянинг характери бунга талаб қилади. Лекин бундан, ижобий қаҳрамонларни бўшаштириш, уларни бадий жиҳатдан кучсизлантириш керак, деган хулоса асло келиб чиқмаслиги лозим. Ҳар бир санъаткор ҳаётни фақат сатирик томондан бир ёқлама кўрсатмасдан, балки уни ҳар томонлама, бутун мураккаблигида ва зиддиятларда акс эттириши шарт. Пўлат домла, Назира, Вера образларининг бўш ишланганлиги фикримизнинг исботи бўла олади.

«Оғриқ тишлар» айрим камчиликлардан қатъи назар, умуман ижобий баҳога сазовор бўлган асардир.

Асарнинг ғояси соғлом ва ўткирдир. Пьеса социалистик ғояни тарғиб қилади ва олдинга суради. Автор ўз олдига қўйган вазифани асосан муваффақият билан бажара олгандир.

Драматург сатирик комедияси билан саҳнадан туриб, ҳали халқимиз орасида яшаб, нафас олиб, соғлом ҳавомизни булғатаётган марасуллар, заргаровлар фотималарни қоралайди, буларга нисбатан томошабин ва китобхонларда нафрат уйғотмоқда.

Бу асар бетайин, ёлғончи, муттаҳам, онги эскилик сарқитлари билан суғорилган кишиларни «чириб-ириб» кетмасликлари учун, уларни «шамоллатиб» туришда хизмат қилмоқда.

* * *

Бадий асарда тил асосий ролни ўйнайди. Езувчи ҳаётни, воқеликни образли формада тил ёрдами билан тасвирлайди ва очиб беради. Бадий асарнинг ғоясини, ёзувчининг фикри ва мақсадларини аниқловчи нарса ҳам сўздир. Ғоя, мазмун, сюжет, логика, воқеалар, нарсаларнинг моҳияти сўз орқали берилади. «Езувчининг асосий ишлайдиган материали — сўздир»¹ деб адолатли

¹ М. Горький. О литературе, Советский писатель, Москва, 1953, 594-бет.

равишда ёзган эди М. Горький. Адабиёт — сўз санъатидир. Сўз бўлмаса образнинг бўлиши, адабиёт хусусиятларининг берилиши мумкин эмас. Бадий асарнинг сифати сўзнинг қандай ишлатилишига боғлиқдир. Ғояни ва мазмунни очиб бериш учун сўз қанча тўғри, ўринли, конкрет қўлланилса, бадий асар шунчалик катта қимматга эга бўлади.

Абдулла Қаҳҳор бадий асарда сўзнинг қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканлигини жуда яхши тушунгани ҳолда, ўз ижодий йўлида бошқа ўзбек совет ёзувчилари каби, тилнинг тозалиги, аниқлиги, ихчамлиги, образлиги, мазмундорлиги учун зўр бериб курашди ва бу соҳада катта муваффақиятларга эришди.

Автор ўз асарларида ўзбек тилининг бой арсеналидан фойдаланишда, халқнинг ранг-баранг тил воситаларини қисқа, ихчам, мазмундор, аниқ, образли ишлатишда, ўзбек совет адабиётида биринчилар қаторида туради. А. Қаҳҳор ўзбек тилининг бой хазинасидан ўз ғоясини, мақсадини, асарларининг мазмунини очиш учун маҳорат билан фойдаланади. У сўз устаси, санъаткори даражасига кўтарила олди.

Ёзувчининг ўз ижодида катта ютуқларга эришишига асосий сабаблардан бири ҳаётни, ўзбек халқ тилини қунт ва чидам билан ўрганишидир.

А. Қаҳҳор жонли халқ тилидан бадий асарда қандай фойдаланиш, асар ғоясини очиб бериш, воқеликни тасвирлаш учун қандай қилиб муваффақиятли ишлатишни ўзбек классик адабиётидан, айниқса улуғ рус адабиётининг классикларидан ўрганди, уларга эргашди ҳамда уларнинг бу соҳадаги бой тажрибасини янги шароит ва вазиятларда давом эттирди ва ривожлантирди.

Автор ҳам бадий асарда соддалик ва аниқлик учун курашади, асарларининг тилини раво пухта, ширали қилиб бера олади. Автор персонажларга характеристика беришда, уларнинг фаолиятини кўрсатишда қаҳрамонларнинг руҳий ҳолатини, хулқ-атвори, ҳис-туйғуларини, ички дунёсини ифодалашда, воқеа ва ҳодисаларни тасвирлашда сўзларни содда, ихчам тузишга ҳаракат қилади. У мураккаб, қийин, узундан-узоқ гап тузилишлардан ҳамда оғир ифодалардан қочади. Ёзувчи тор, қисқа жумлаларда кенг, ўткир, мазмундор фикрни, ғояни беришга уринади.

Асарда ҳар бир тип ва воқеага асар сюжетининг

йўналиши ҳамда масаланинг моҳияти назарга олиниб, характериға мос бўлган иборалар ишлатилади.

Езувчи маҳоратининг хусусиятларидан яна бири шундан иборатки, у ўз асарларида узоқ экспозиция, завязкаға йўл қўймай, балки ситуацияларнинг тараққиетидан бошлаб, китобхонларни тездан воқеаларнинг ичига, ривожига олиб киради. «Мунофиқ»да Низомиддиновнинг сўзға чиқиши. «Бемор»да Сотиболди хотинининг оғриб қолиши. «Гумроҳ»да техникнинг лабига тўппонча тираллиши. «Ўғри»да кампирнинг ҳўкиздан хабар олиши. «Қўшчинор чироғлари»да эса Сидиқжон ва қайнонаси ўртасида юз берган низо билан бошланиши ва бошқа кўп мисоллар фикримизнинг далили бўла олади.

А. Қаҳҳор сўзға анча хасис. У ўз асарларининг мазмунидан келиб чиқиб, уларнинг ҳар бириға характерли номларни усталик билан қўя олди. Лапашанг, гўл, ҳеч қандай иш қўлидан келмайдиган, ўз фикриға эға бўлмаган, гапини эплаб гапира олмаган Фахриддинға автор жуда ўринли ном топиб беради. Езувчи уни «бошсиз одам» деб атаб, унинг боласи ҳам бошсиз туғилганлигини қайд қилиш билан ғояни кучайтирган.

У портретларни чизиш, қаҳрамонларнинг ҳолатини, хатти-ҳаракатини тасвирлаш билан, уларнинг ички маъносини очиб беришға, майда деталлар, кичик штрихлар, ишора ва иборалардан кучли, ўткир, катта умумлашмалар қилишға уста ёзувчидир. Ёзувчи персонажларнинг биографиясини, тўла характеристикасини, бошидан кечирганларни узундан-узоқ сўзлаб беришдан қочишға уринади. Бу айниқса унинг ҳикояларида яққол намоён бўлади. Кичик бир деталь, ишора ёки қисқа жумла билан шахсларнинг аҳволи, руҳий ҳолати, ички кечирмалари ёрқин ёритилади.

Ёзувчи асарларининг ғоясини асосан персонажлар орқали уларнинг хатти-ҳаракати ва қилган ишлари билан ифодалайди. А. Қаҳҳор ҳар бир шахснинг моҳиятини аниқловчи, ички ҳаётини кўрсатувчи, ташқи қиёфасини белгиловчи ўзига хос ва мос бўлган сўзлар билан гапиртирди. Тил орқали уларнинг ҳар қайсисини ҳаёт тажрибаси, характери, ички мазмуни, онги, билими, дунёқараши, маданияти, психологияси, бошидан кечирганлари, муносабатлари, хатти-ҳаракатлари ёритилди. Шундай қилиб, ҳар бир персонаж индивидуаллаштирилади, типиклаштирилади.

Автор диалогларни тузишга ҳам устадир. Кўп ўринда автор диалогларни ўринли ва тўғри ишлатади. Автор диалог ва монологларда айрим қайтариш билан мазмунни чуқурроқ очишга, персонажларнинг характерици бўрттириброқ кўрсатишга муваффақ бўлади.

Ёзувчининг салбий ва ижобий персонажлари ўзларига хос бўлган, бир-биридан мазмун жихатдан фарқ қиладиган тилга эга. Умуман олганда, автор ҳар бир шахсининг тилини, унинг характери, мазмунига қараб индивидуаллаштирган, синфнинг, гуруҳнинг вакилларици ўз тиллари билан гаплаштиришга муяссар бўлган.

Асарларда персонажлар тили автор тилига қарама-қарши келмайди, балки улар бир-бирларини тўлдириб, ёзувчининг ғоясини, мақсадини ва ниятини тўлароқ очиб беришга хизмат қилади.

А. Қаҳҳор ўз асарларида пейзаж, ҳар хил картиналар ва предметларнинг сюжетдаги ролици усталик билан тасвирлайди. Унинг маҳорати шундан иборатки, табии манзаралар воқеалардан инсонларнинг фаолиятдан ажралган ҳолда кўрсатилмасдан, балки боғлиқ ҳолда акс эттирилади. Ёзувчи пейзажлардан, табиатдаги майда деталлардан персонажларнинг ички дунёсини, психологиясини, ҳолатини ҳамда воқеа, ҳодисаларнинг моҳиятини очиб беришга хизмат қилдириш мақсадида фойдаланади. Пейзажлар, турли кўринишлар, шароитлар асарларда асосан тўғри ҳаққоний ёритилиши билан бирга, улар воқеаларга ҳамда қаҳрамонларнинг кайфларици ички ҳолатлари, руҳларига мослаштириб чизиб берилади. Бу мослаштиришлар ҳам қисқа ва ихчам жумлалар орқали ифодаланади.

Ёзувчи персонажларнинг ғамини, аламини, руҳий ёзилишларини кўпроқ булут сўзи орқали китобхонга етказди. У, Асрорбобонинг ўғли ҳақида қора хат олганидан кейин, бу хунук хабарни хотинига билдирмай ёзилиб юришини табиат манзаралари билан боғлаб кўрсатади: «Асроркул узоқдаги кўмкўк адирларга соя солиб турган оппоқ булут парчаларига қараб жим қолди» А. Қаҳҳор табиат манзараларини тасвирлаганда жуда нозик фарқларга ҳам диққат қилади. У, Асрорбобо кўнглидаги юз берган бир оз енгилликни назарга олиб, уни пейзажда акс эттира олган. Автор «булут» демасдан «булут парчалари» деб атаб, қаҳрамоннинг юрагидаги ғамнинг камая борганлигини кўрсатади.

Моҳир прозаик ва драматург ўз асарларида тасвирлаш, ифодалаш воситаларидан ҳам моҳирона фойдаланади. Асарларнинг тилида ишлатилган мақоллар, иборалар, ўхшатишлар, солиштирмалар, киноялар, мажослар, муболағалар, жонлантиришлар, синонимлар ва антонимлар деярли ҳаммаси асосий мақсадга — ғояни чуқурроқ ифодалашга, образни жонли яратишга, воқеаларни тўлароқ тасвирлашга қаратилди. Автор мақоллар, ухшатишлар, кинояларни персонжларнинг характерини, асарларнинг мазмунини беришда бадий ифоданинг воситалари сифатида ишлатади. А. Қаҳҳор жонли халқ тилидан характерли бўлган тасвирий воситаларни танлаб олиб, ўз асарларининг тилига аниқлик, ўткирлик равшанлик киритишга, ҳамда ўқувчиларда воқеалар ва қаҳрамонлар тўғрисида тасаввурни кучайтиришга муваффақ бўлади. Ёзувчининг асарларида тасвирий воситалар кенг ва ҳар томонлама ишлатилади. А. Қаҳҳор ғояни ва воқеаларни бадий ифодалашда воситаларни кўп, ўринли, жой-жойида, аниқ, мақсадга мувофиқ юксак даражада қўллашда ҳам моҳир санъаткордир.

«Гўшт суяксиз бўлмайди» («Мунофиқ»), «Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилар» («Ошиқ»), «Бошим кал бўлса ҳам, кўнглим нозик» («Қанотсиз читтак»), «Ўйнашмагил арбоб билан — сени урар ҳар боб билан» («Ўғри»), «Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр», «Ақл ёшда эмас, бошда..», «Бетга айтганинг захри йўқ» («Қўшчинор чироглари»), «Эшак минганинг оёғи тинмайди, қўшхотинликининг қулоғи тинмайди» («Оғриқ тишлар») ва шунга ўхшаган юзлаб мақоллар ва маталлар асарларда ўзларининг муносиб ўринларини топа олганлар.

Унинг моҳирлиги яна шундаки, у воқеаларнинг мазмуни ва шахсларнинг характеридан келиб чиқиб, ўз асарларига эпиграфни усталик билан ишлатди. Ёзувчи эпиграфларнинг қисқа, ихчам, равшан ва ўткир бўлиши учун халқ мақолларидан кенг фойдаланди. Унинг танлаган деярли барча эпиграфлари мақоллардан иборат. Авторнинг эпиграфлари асар мазмунига зид келмасдан, балки унинг ғоясини очишга ёрдам беради. Эпиграфмақоллар ёрдами билан автор кўпинча асар ғоясини, ўз мақсадини англатиб қўяди.

«Осмон йироқ, ер қаттиқ» («Бемор»), «Отнинг ўлими — итнинг байрами» («Ўғри»), «Ола қарға ғоқ этади, ўз вақтини чоғ этади» («Башорат») каби эпиграфлар

асар мазмуни билан ўзвий боғланиб кетади, автор гоё-сига батамом мос тушади. А. Қаҳҳор ўз асарларида оталар сўздан усталик билан фойдаланибгина қолмай, балки ўзи ҳам халқ мақоллари ва маталларини бойитишга баракали ҳисса қўшди. А. Қаҳҳор новаторлигининг муҳим хусусиятларидан бири ҳам ана шундадир.

« Ёзувчи асарларининг лексикаси бой ва ранг-барангдир. У жонли тилдаги лексикадан кўпроқ фойдаланиб, унинг маълум қисмини ўз ижодида кўрсата олди. Ёзувчининг лексикасининг бойиб боришини кетма-кет пайдо бўлган асарлар мисолида кўришимиз мумкин. А. Қаҳҳор, кўп ўзбек ёзувчиларимиз каби кундан-кунга ўсиб бораётган социалистик жамиятимизда, совет воқелигида қўлланадиган келаётган ва тилга янги кириб келаётган интернационал сўزلарни ўз асарларида акс эттиради.

У ўзбек адабий тилига асосланган ҳолда ўз ижодида диалектларни, маҳаллий шеваларни ҳамда архаизмни мумкин қадар кам ишлатишга ҳаракат қилади. У кўп ўринларда диалектизмдан маълум бир жойнинг колоритини бериш, шеванинг ўзига мос хусусиятларини сақлаш мақсадида фойдаланади.

Пешқадам адиб ўзбек адабий тилининг ўсишига, тасвирий воситаларнинг бойишига баракали ҳисса қўшган ёзувчидир. Жумлаларни ихчам тузиши, қисқа ибораларда кенг маънони ифода этиши, сўзларнинг аниқ ва равшан бериши жиҳатидан А. Қаҳҳор ижоди кўп ёзувчиларга намуна бўла олади.

Уста сўз санъаткори А. Қаҳҳор бадиий тил устида ишлаганда улуғ Максим Горькийнинг асар тили қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги қуйидаги ажойиб талабини доим ёдида сақлади ва уни амалга ошириш учун зўр бериб ҳаракат қилди: «Тилнинг тозаллиги, маъно аниқлиги, ўткирлиги учун кураш маданият қуроли учун курашдир. Бу қурол қанчалик ўткир бўлса, қанчалик кўпроқ аниқ йўналтирилган бўлса, у шунчалик ғалаба қозонувчан бўлади»¹.

* * *

А. Қаҳҳор катта ижодий йўлни босиб ўтди. Унинг биринчи асари матбуот саҳифасида босилиб чиққандан буён 30 йилдан ортиқ вақт ўтди. А. Қаҳҳор бу давр ичида

¹ М. Горький й. О литературе, Советский писатель, Москва, 1953, 663 бет.

жиддий ғоявий ва бадий камчиликларга ҳам йўл қўйди. Лекин у, Коммунистик партия ва адабиёт жамоатчилиги ёрдами билан ўз камчиликларидан қутулиб, бадий маҳоратини кун сайин такомиллаштириб борди.

Ўз халқининг содиқ фарзанди А. Қаҳҳор социалистик жамият, кўп миллатли совет адабиёти билан бирга қадам ташлади. У, бу тараққиёт процессида, барча совет ёзувчилари каби ўсди, камолотга эришди.

Мураккаб ва ранг-баранг ҳаётимиздаги типик воқеаларни типик характерларни, воқелигидаги курашни, конфликтларни, тўқнашувларни тасвирловчи, илғор совет кишиларини улуғловчи, Ватан душманларига кучли нафрат билдирувчи, эскилик сарқитларига қарши, зўр ўт очувчи юқори бадий асарлари билан А. Қаҳҳор халқимизнинг ҳурмат ва иззатига сазовор бўлди. Унинг асарлари бошқа қардош халқларга ҳам манзур бўлди.

А. Қаҳҳор ўз ижоди билан чет элларда ҳам танилди, унинг асарларини, халқ демократияси республикаларининг китобхонлари ҳам севиб ўқимоқдалар.

Совет ҳукумати А. Қаҳҳорнинг хизматларини тақдирлаб, уни Меҳнат Қизил Байроқ, Ҳурмат Белгиси орденлари ва медаллар билан мукофотлади.

1955 йил февраль ойида А. Қаҳҳорнинг китобхонлари уни Ўзбекистон Олий Советига депутат қилиб сайладилар.

Совет Иттифоқининг XX партия съезди адабиёт ва санъат ходимлари олдига янги вазифа ва талаблар қўйди: «Мамлакатимизнинг санъати ва адабиёти, — деб уқтирган эди Н. С. Хрушчев, — дунёда фақат ўз мазмунининг бойлиги жиҳатдан эмас, балки бадий кучи ва маҳорати жиҳатдан ҳам биринчи бўлиши мумкин ва бўлиши лозим»¹.

У ҳам барча совет ёзувчилари каби Коммунистик партия, Совет ҳукумати ва халқимизнинг ишончини оқлаш ҳамда улар томонидан қўйилган вазифаларни шараф билан бажариш учун зўр бериб ҳаракат қилмоқда.

Атоқли ёзувчи А. Қаҳҳор ўз устида кунт билан ишлаб, бой, ранг-баранг, кўп қиррали ҳаётни яна ҳам чуқур ўрганиб, бадий маҳоратини ошириб бормоқда Совет

¹ Н. С. Хрушчев Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитетининг партия XX съездида ҳисобот доклады Ўздавнашр. Тошкент, 1956, 152-бет.

китобхонлари ўзининг талантли ёзувчисидан янги уруш оловини ёқишга уринган империалистларга зарба бераётган, коммунизм сари олға кетаётган тинчликсевар, бахтиёр халқимизнинг қаҳрамонона ҳаёти ва фидокорона меҳнатини тўла акс эттирувчи чуқур ғояли, юқори бадий формада ёзилган янги-янги асарларни ҳақли равишда кутади.

На узбекском языке

Х. Ш. АБДУСАМАТОВ

АБДУЛЛА КАХХАР
(О жизни и творчестве)

Объединенное издательство
„Кыял Узбекистан“, „Правда Востока“
и „Узбекистони Сурх“
Ташкент — 1957.

Автор Хафиз Шаахмедович Абдусаматов

Редактор А. Олимжонов

Тех. редактор Н. Копиткова. Корректор В. Хакимов

Теришга берилди 26/VIII 1957 й. Босишга рухсат этилди 23/IX
1957 й. Қоғоз формати 84×108¹/₃₂. Физ. листи 1,25. Шартли босма
листи 2,05. Нашриёт ҳисоб листи 1,93. Тиражи 19700. P05531.
Нашр. № 711. Заказ № 2576. Баҳоси 60 тийин.

„Қизил Узбекистон“, „Правда Востока“ ва „Узбекистони Сурх“
бирлашган нашриёти ва босмаҳонаси. Тошкент, „Правда Востока“
кўчаси, уй № 34.